

TELMİH

kin / Hicranının güzel olduğunu söylediler // Onlar istediklerini yapabilirler / Çünkü onlar Bedir ehlidirler.” Hz. Peygamber’in sıralarını açtığı birkaç sahâbiden biri olan Hâtîb b. Ebû Beltea'nın, gizli tutulan Mekke'nin fethi için hazırlık yapıldığı sırada Mekke'de oturan akrabalarının zarar görmemesi için bu hazırlığı yaranmak amacıyla Kureyş ileri gelenlerine bir mektupla bildirmesi üzerine Hz. Ömer, Hâtîb'i öldürmek için Resûlullah'tan izin istemiş, Resûlullah da Bedir Savaşı'na katıldığından onun bu hatasını bağışlayıp Ömer'e şöyle demiştir: “Nereden bileceksin, Allah belki Bedir ehline muttali olmuş ve, 'İstediğinizi yapın, sizi bağışladım' buyurmuştur” (Buhârî, “Cihâd”, 141).

Hatîb el-Kazvîni telmihini bilmeceye benzer türünden söz etmiş ve bir Temîmli ile Şüreyk en-Nümejrî arasında geçen şu konuşmayı örnek göstermiştir: Temîmli Şüreyk'e, “Avcı kuşlar içinde en sevdiğim doğandır” deyince Şüreyk, “Ama kaya kuşunu (bağırtlak) avladığında” karşılığını vermiştir. Burada Temîmli, Cerîr b. Atıyye'nin şu beytine telmihte bulunmuştur: “Ben Nümejrî'yi yüksekten gözleyen / Yukarıdan onun üzerine çökmek için hazırlanan bir doğanıım.” Şüreyk ise Tırrımmâh'ın şu dizisine telmih yapmıştır: “Temîm âdilîk yollarını bağırıktan daha iyi bilir / Ama fazilet diyarına girecek olsa yolunu şaşırır” (a.g.e., IV, 527-528). Endülüslü vezir ve şair İbn Zeydün'un *er-Risâletü'l-hezliyye*'si siyasi, içtimaî ve tarihî olaylara yapılmış telmihlerle ilgili zengin örnekler içerir (İbn Hicce, I, 404-407).

BİBLİYOGRAFYA :

Fahreddin er-Râzî, *Nihâyetü'l-icâz fi dirâyeti'l-icâz* (nşr. Bekrî Şeyh Emîn), Beyrut 1985, s. 288; Şehâbeddin Mahmûd el-Halebî, *Hüsnü'l-tevessül ilâ şinâ'ati'l-teressül* (nşr. Ekrem Osman Yûsuf), Bağdad 1400/1980, s. 242; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, Kahire, ts. (Dârü'l-kütübî'l-Mısıriyye), VII, 127; Şürûhu'l-Telhiş, Kahire 1937, IV, 524-529; Yahyâ b. Hamza el-Alevî, *et-Tîrâzû'l-mütezzammîn li-esrârî'l-belâğa*, Kahire 1332/1914, III, 170-171; Safiyyüddin el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyyeti'l-bed'iyye* (nşr. Nesîb Neşâvî), Dimaşk 1403/1983, s. 328; İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Fevâ'id*, Kahire 1327, s. 162; Teftâzânî, *el-Muavvel*, İstanbul 1304, s. 374-375; İbn Hicce, *Hizânetü'l-edeb* (nşr. Selâhaddin el-Hevvârî), Sayda 1426/2006, I, 400-408; Süyûtî, *Şerhu'Ulûdi'l-cümân*, Kahire 1358/1939, s. 171; İsmâüddin el-İsferâyîni, *el-Aṭvel*, İstanbul 1284, II, 254-255; İbn Ma'sûm, *Envârü'r-rebî' fi envâ'i'l-bed'î* (nşr. Şâkir Hâdî Şûkr), Necef 1388/1968, IV, 266-267, 307-310; Abdülganî b. İsmâil en-Nablusî, *Nefhâtü'l-ezhâr*, Beyrut 1404/1984, s. 184-185; Bedevî Tabâne, *Mu'cemü'l-belâğati'l-'Arabiyye*, Riyad 1402/1982, II, 800-801; Ahmed Matlûb, *Mu'cemü'l-muşallahâti'l-belâgiyye ve tetavvürühâ*, Beyrut 1996, s. 413-414.

İSMAIL DURMUŞ

□ TÜRK EDEBİYATI. Manzum veya mensur bir metinde âyet ve hadislerle, çeşitli olaylara, kıssalara, vecize, atasözü vb. kalıplaşmış ibarelere gönderme yapma sanatı için kullanılan telmih Türk edebiyatına Arap ve Fars edebiyatlarından intikal etmiştir. Özellikle malzeme ve konular, bu edebiyatların İslâm öncesi ve sonrasına ait kültürel ve dinî unsurlarından meydana gelmektedir. İlk malzemeyi Câhiliye şiiri, “ahbârü'l-Arab” başlığı altında toplanan rivayetlerle kıssalar, hikâyeler, -bunların içinde Leylâ ve Mecnûn kıssasının ayrı bir yeri vardır- ensâb ve nevâdir gibi kadîm malzeme teşkil eder. Fars edebiyatında bu alandaki en önemli malzeme Firdevsî'nin *Şâhnâme*'sinde ve *İskendernâme*, *Târîh-i Taberî*, *Âşâr-ı Bâkıye*, *Siyerü'l-mülûk* gibi tarihlerde yer alan meşhur isimler ve olaylara dayanan destanî, hamâsî veya millî-tarihî birikime dayanır. Buna Hint destanları ve kutsal kitaplarından edebiyata girmiş konuları da eklemek gerekir. Her iki edebiyatta ilk devirlerde İslâm öncesi destanî, millî, ahlâkî ve hamâsî malzeme daha çok kullanılmıştır. Telmihlerde kullanılan İslâmî malzeme şöylece sıralanabilir: Kur'an, tefsir ve hadislerde yer alan peygamber kıssaları (Hz. Âdem ile Havvâ, cennetten çıkarılmaları; Hz. Nûh ve tûfan; Hz. İbrâhim, putları kırması, ateşe atılması; Hz. Yûsuf, babası Ya'kûb ve kardeşleri, Züleyha'nın aşkı; Hz. Mûsâ, doğumu, Nil'e bırakılması, peygamberliği, Firavun ve Kârûn ile mücadelesi, Tûr'a çıkması, Hızır ile âb-ı hayâtı arama yolculuğu; Hz. Süleyman, Sebe Melikesi Belkis ile münasebeti, cinlere ve hayvanlara hükmetmesi, hüdhüd ve karınca hikâyeleri; Hz. İsâ, annesi Meryem'den babasız doğması, beşikteyken konuşması, nefesinin ölülere diriltmesi; Ashâb-ı Kehf). Bunlara İsrâîliyat'tan gelen rivayetler de eklenebilir. Hz. Peygamber'in hayatı (mûcizeleri, mi'râc), Ehl-i beyt ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemi olayları, Kerbelâ Vak'ası, tasavvuf, ilk mutasavvıflar ve kerametleri. Türk edebiyatında ise bu malzemeye ilâve olarak bazı atasözleri, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Yûnus Emre, Hacı Bektaş-ı Velî, Eşrefoğlu gibi ilk dönem Anadolu mutasavvıflarının kerametleri dışında pek az unsur kullanılmıştır. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren başta Türk edebiyatı olmak üzere Arap ve Fars edebiyatlarında da Batı etkisiyle Yunan mitolojisi, Batı destanları ve epik birikimden yararlanılmıştır.

Telmih İslâm ve Osmanlı kültüründe, konunun en temel eseri sayılan Hatîb el-

Kazvîni'nin *Telhişü'l-Miftâh*'i ve bunun Teftâzânî tarafından yapılan şerhi *el-Muavvel*'den itibaren belâgat kitaplarında bed'î konuları arasında yer almıştır. Her iki eseri *en-Nef'u'l-muavvel fi terceme-ti't-Telhis ve'l-Mutavvel* (I, Saraybosna 1289; II, İstanbul 1290) adıyla Türkçe'ye çeviren Abdünnâfi İffet Efendi buradaki tarifi, “Bir kıssa veya beyne'n-nâs şâyi ve sâvir olan bir mesele bunlardan birini zikretmeyerek fehâvâ-yî kelâmında işaret olunmasıdır” cümlesiyle aktarmıştır (II, 234). Cevdet Paşa konuyu aynı anlayışla ve kısaca ele almış, “Bir kıssaya yahut bir mes'el-i meşhûra işaret olunmaktadır” şeklinde tarif etmiştir. Telmihe *Istilahât-ı Edebiyye*'sinde yer vermeyen Muallim Nâci *Lugat-ı Nâci*'de “kavlen îmâ, bir vak'ayı telmih, bir sergüzeştin telmihi” dedikten sonra “söz arasında bir kıssaya, bir mesele, bir şiire işaret etmekten ibaret bir san'at-ı edebiyeye” tarifleriyle klasik tanımı vermiştir. Recâizâde Mahmud Ekrem telmihi tevriye ile aynı başlık altında ele almış, tevriye ile ilgili kısa bir açıklamadan sonra tanımı, “Tarihe, esâtîre, ahlâka, âdâta, efsaneye, durûb ve emsâle, vukûat ve havâtır-ı âdiyye, velhasıl söylenen şeyle meyanlarında dakik ve müessir münasebet bulunabilecek olan her hale tevriye ve telmih olunabilir” şeklinde genişletmiş, sözlerini daha çok Nâmîk Kemal, Ziyâ Paşa ve Abdülhak Hâmid'den aldığı mensur-manzum örneklerle desteklemiştir. Recâizâde ayrıca, tevriye ve telmih birçok vak'a ve şahsî ihtiva ederek müteselsil olması halinde istiâre-i temsiliyye şeklini alacağını belirtmiştir. Recâizâde Mahmud Ekrem'in yolundan giden müelliflerin de kabul ettiği telmih-tevriye beraberliğine Hayâlî Bey'in şu beytindeki “şi'r-i hasen-üslûb” tamlaması örnek verilebilir: “Ey Hayâlî yine bu şi'r-i hasen-üslûba / Umarım Hüsrev-i Rûm'un sana tahsîni ola.” Burada “hasen” kelimesi tevriyeli kullanılmış ve şair kendini Hz. Peygamber'in şairi Hassân b. Sâbit'e, şiirini de onun şiirine denk tutarak bir telmihte bulunmuştur. M. Kaya Bilgegil telmihi “Bilginin Malzeme Olarak Kullanıldığı Sanatlar” alt başlığıyla ve aralarında yakın ilgi bulunan iktibas, tazmin, irsâl-i mesel arasında zikredip şöyle tarif etmiştir: “Temsil yoluyla bilinen bir kıssaya, meşhur bir fıkraya, yaygın bir nükteye, tarihî bir hadiseye, hale uygun bir mesele, ilmî bir bahse işaret etmektir.” Bu tarifteki unsurlar atasözleri dışında zamanla âyet, hadis ve kelâmıkibarları da içine almış, böylece telmih sanatının kapsamı genişlemiştir. Ali

Nihad Tarlan, *Şeyhî Divanını Tetkik* adlı incelemesinde (İstanbul 1964) Şeyhî'nin şiirlerindeki âyet ve hadislerle telmihler başta olmak üzere diğer telmihleri tesbit ederek açıklamıştır. Divan incelemelerine bu gözle bakıldığında Türk edebiyatının telmih malzemesi şeklinde kullandığı öğelerin çoğu ortaya çıkar.

İktibasla îrâd-ı mesel ve tazminin telmihten farkı ilkinde âyet veya hadisin ibaresinin bütünüyle veya kısmen metne aktarılması, ikincisinde atasözünün bazı deyişlerle zikredilmesi ve tazminde ise alıntının şiir olmasıdır. Telmihte ise bunların hepsine sadece işaret edilir. Ancak bu işaretlerin açık veya kapalı olmasına göre iki tür telmihten söz edilebilir. Birincisinde beyitte telmih edilen unsura delâlet eden uygun bir kelime yer alır. Neşâtî'nin, "Hâl-i dilî ne yâr ü ne ayyâr ile söyleş / Ferhâd-ı belâ-keş gibi kûhsâr ile söyleş" beytinde Ferhâd ve kûhsâr kelimeleri telmih kaynaklarını göstermektedir: Aşkı uğruna dağları delen Ferhad'ın macerası. İkincisinde telmih edilen husus kapalı olduğundan okuyucunun onu bulmasıyla ortaya çıkar. Şeyhî'nin, "Zaif ü acz ile sıkl-i tekellüfâta hamûl / Zalûm ü cehl ile himl-i emânete hammâl" beytinde Ahzâb sûresinin, "Biz emaneti taşımayı göklere, yere, dağlara teklif ettik. Onlar bunu yüklenmekten çekindiler. İnsan onu yükledi. Çünkü insan pek zalim, çok cahildir" meâlindeki 72. âyetine telmih bulunduğunu Kur'an kültürüne vâkif olan kişiler anlar. Ayrıca burada insan oğlunun emaneti kabul etmesinin cehaletinden kaynaklandığına işaret eden nükte vardır.

Telmih belâgat kitaplarındaki Türkçe örneklerinden biri olan Nâbî'nin, "Ey nâme sen ol mâh-likâdan mı gelirsin / Ey hüdhüd-i ümmîd Sabâ'dan mı gelirsin" beytinde hüdhüd ve Sebe kelimeleri zikredilerek Süleyman-Belkıs kıssası hatırlanmakta ve Kur'an'da yer aldığı gibi Hz. Süleyman'ın Sabâ Melikesi Belkıs ile hüdhüd aracılığıyla haberleşmesine gönderme yapılmaktadır. Fuzûlî'nin "Su Kasidesi"ndeki, "Hayret ilen parmağın dişler kim etse istimâ / Parmağından verdiği şiddet günü ensâra su" beytinde ise Peygamber'in Tebuk Gazvesi sırasında parmaklarından su akıtması mucizesine telmih vardır. Ziyâ Paşa'nın terkibibendinde yer alan, "Bir abd-i Habeş dehre olur baht ile sultan / Dahhâk'in eder mülkünü bir Gâve perîşan / Tezkîr olunur la'n ile Haccâc ile Cengiz / Tebcîl edilir Nüşîrevân ile Süleyman" mısralarından birincisinde kölenin bile sultan konumuna yükselebileceğini ifade eden

baht açıklığı deyimine yahut Hârûnürreşid'in Mısır'ın idaresini siyahî bir köle olan Sühayb'e vermesi olayına; ikinci beyitte İran mitolojisindeki zalim hükümdar Dahhâk ile onu tahtından indirdiği için zulme baş kaldıran kahramanların timsali olan demirci Gâve'nin mücadelesine; üçüncü beyitte zulmüyle anılan Haccâc ile Cengiz'e; dördüncü beyitte İslâm'dan önce adaletle hükmeden İran Şahı Nüşîrevân'a ve Hz. Süleyman'a telmih bulunmaktadır. Kırmılı Rahmî'nin, "Âbisten-i safâ vü ke derdir leyâl hep / Gün doğmadan meşîme-i şebden neler doğar" beytinin ikinci mısraı "gün doğmadan neler doğar" atasözünün kısmî iktibası veya irsâl-i mesele örnek sayılabileceği gibi beytin tamamı "el-leyletü hublâ" (geceler gebedir) Arap atasözüne telmihtir. Divan şairleri arasında şiirlerinde telmihe en çok yer veren sanatkarlardan biri de Nâilî'dir (*DİA*, XXXII, 315).

Fars edebiyatında genel özellikleri pek değişmeyen telmih İslâmî ve millî-hamâsî olmak üzere iki tür malzemeye dayanmaktadır. Millî ve hamâsî telmih daha çok *Şâhnâme* kaynaklı olup Sâmânîler döneminden, hatta Gazneliler'in ilk yıllarından itibaren görülmeye başlanmıştır. Irak ekolüne bağlı şairler bu tip telmihlere fazla başvurmamakla birlikte Hint ekolü şairlerinin şiirlerinde millî ve hamâsî telmihler vardır. Sebki Horasânî'ye mensup şairler İslâmî telmihleri çok kullanmış, XII. yüzyıldan itibaren İslâmî ilimlerin gelişmesiyle bu kullanımı artmıştır. Evhadüddîn-i Enverî, Senâî, Ferîdüddin Attâr, Sa'dî-i Şîrâzî ve Hâfız-ı Şîrâzî şiirlerinde İslâmî telmihlere yer veren isimlerin başında gelir. Bu hususta Fars edebiyatında Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin özel bir yeri vardır. Fars şiirinde İslâmî telmihler gazel ve mesnevilerde, millî ve hamâsî telmihler daha çok kasidelerde görülmektedir. Sîrûs Şemîsâ, *Ferheng-i Telmihât, İşârât-ı Esâtîr, Dâstânî, Târîhî, Mezhebî der Edebiyyât-ı Fârsî* adıyla telif ettiği sözlükte (Tahran 1366) Arap, Fars ve Türk edebiyatında kullanılan telmihleri Farsça örneklerle derlemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Muallim Nâci, *Lugat-ı Nâci*, İstanbul, ts., s. 278; Abdünnâfi İffet, *en-Nefu'l-muavvel*, İstanbul 1290, II, 234; Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, İstanbul 1299, s. 176; Recâizâde Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyyât*, İstanbul 1330, s. 273-278; Tâhirülmevlî, *Edebiyat Lûgatı*, İstanbul 1973, s. 159; Cem Dilçin, *Örneklere Türk Şiir Bilgisi*, Ankara 1983, s. 461-464; Celâleddin Hü mâî, *Fünûn-ı Belâgat ve Şinâ'ât-ı Edebi*, Tahran 1363 hş., s. 328-331; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri-Belâgat*, İstanbul 1989, s. 267;

Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* (haz. Cemâl Kurnaz), Ankara 1992, s. 113-114, 210; Kâzım Yetiş, *Talim-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Saha-sında Getirdiği Yenilikler*, Ankara 1996, s. 267-269; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul 1999, s. 389; Menderes Coşkun, *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar*, İstanbul 2007, s. 140-142; Haydar Kumrî, "Tesâmüh der Telmîh be Dâstânâ-yi Hamâsî ve Millî der Şîr-i Fârsî", *Faşlnâme-i 'İlmî-Pejûheşi 'Ulûm-i İnsânî (Dânişgâh-i ez-Zehrâ)*, sy. 68-69, Tahran 1386-87, s. 169-180; Dihhudâ, *Lugât-nâme* (Muîn), IV, 6087; Ayşegül Mine Yeşiloğlu, "Nâilî", *DİA*, XXXII, 315; "Telmih", *TDEA*, VIII, 303; Muhammed Nüvîd Bâzergân, "Telmih", *DMBİ*, XVI, 127-128; Bâbek Ferzâne, "Telmih der Edebiyyât-ı 'Arab", a.e., XVI, 128-129; Abbaspür, "Telmih", *Ferhengnâme-i Edeb-i Fârsî* (nşr. Hasan Enûşe), Tahran 1381 hş., II, 403; Kâmil Ahmedinejad, "Telmih", *Dâniş-nâme-i Cihân-ı İslâm*, Tahran 1383/2004, VIII, 135-137.

MUSTAFA UZUN

TELVÎH

(التلويح)

Gerçek anlamla kinaye mânâsı arasındaki ilgi vasıtalarının çok olduğu kinaye türü (bk. KİNAYE).

et-TELVÎH

(التلويح)

Sadrüşşeria'nın Hanefî fıkıh usulüne dair *Tenkîhu'l-uşûl* adlı eserine Teftâzânî (ö. 792/1390) tarafından yazılan hâşiye (bk. TENKİHU'İ-USÛL).

TELVİN

(التلويح)

Hakk'ın tecellilerinin farklılaşması ile kulun halinin devamlı değişmesi anlamında bir tasavvuf terimi.

Sözlükte "renklenmek, boyanmak" anlamındaki **telvîn** ile "yerleşmek, karar kılmak, sabit olmak" anlamındaki **temkîn** tasavvuf literatüründe fenâ-bekâ, sekr-sahv, cem'-fark gibi karşıt terimler olarak kullanılmıştır. Telvîn ve temkîn bazı eserlerde **televvün-temekkün** diye geçer. Ser-râc'ın, "Telvîn kulun hallerinde değişiklik göstermesidir" şeklindeki tanımı (*el-Lüma'*, s. 357) sâfillerce kabul görmüştür. Kuşeyrî'ye göre telvîn sâlikin halinin farklı sâretler kazanması, bir halden daha yüksek veya düşük bir hale bürünmesi, bir sıfattan baş-